

NÄRINGSLIVET

OCH STATEN

NÅGRA REFLEXIONER

Av fil. d:r KARL HILDEBRAND, Stockholm

FRÅGOR rörande näringslivets och statens inbördes förhållande stå i vår tid i förgrunden och omspanna ett betydande område av mänsklig verksamhet och mänskligt tänkande. Faktorer av mycket olika slag ha under de senaste decennierna givit statsbegreppet ett nytt innehåll bl. a. i den riktningen, att tilltron till statens förmåga att till samhällets gagn ingripa i näringslivet ofantligt ökats. Utvecklingen har kommit längst i diktaturländerna och där är också näringslivet ej blott statskontrollerat utan i stor utsträckning statsstyrt. Men även i andra länder går utvecklingen till ett allt starkare underordnande av näringslivet under statsmakten, ehuru i långsammare takt. Om denna utveckling får fortgå, synes den med nödvändighet leda till ekonomisk statsdiktatur litet varstädes i världen. Ett dylikt resultat torde ej synas flertalet av dem, som inom demokratierna ivra för en ökad planmässighet i produktion och varuomsättning under statens ledning, vara önskvärt, men man får ej bortse från den historiskt givna erfarenheten, att en tankeriktning, som anses vara uttryck för en modern utveckling på det ekonomiska området, allt för lätt växer till en lavin, som hotar att sopa undan mötande hinder. De som ha satt den i gång skrämmas av dess framfart, men äga ej längre medel att hejda den.

Världskrigets oerhörda krav på koncentration av de krigförande folkens alla ekonomiska krafter och medel, både levande och döda, ha i allra högsta grad bidragit att skapa en uppfattning av statens allmakt över individerna vid tillfällena av överhängande fara för landet. När kriget slutade, hoppades man nog litet varstädes kunna frigöra sig från statstvänet, och så hade väl också blivit fallet, om världen kunnat glida tillbaka till förhållandena före

sensommaren 1914. Men så kunde ej ske. Ländernas ekonomiska system var rubbat, det ömsesidiga internationella förtroendet mellan folken likaså, och när inre faror hotade i Ryssland, Italien och Tyskland och ännu några andra länder, såg man sig ej ha någon annan råd än att gripa tillbaka till statens allmakt för att ernå ett enhetligt och starkt nationellt handlande. Folkens misströstan och deras längtan att komma ur kaos ha burit Lenin, Mussolini och Hitler till makten som på en oemotståndlig våg. Näringslivet har mer eller mindre införlivats i statsorganisationen. Läran om nödvändigheten och berättigandet av statens ingripande har brett ut sig till andra länder. Ministären Blums socialpolitiska åtgärder under parlamentets bifall ligga i samma plan som diktaturstaternas ekonomiska program, för att anförda det viktigaste nya under det senaste året.

Man möter en obegränsad uppskattning av statens ledareförståga. De fel, som enskilda näringsidkare begå, anses staten kunna rätta till. Statens organ kunna korrigera nedåt allt för höga priser, men också föreskriva prishöjningar, när abnorma förhållanden uppträtt inom en bransch. Omkostnader kunna genom deras ingripande rättas till, så att de bliva riktiga. En olämpligt inriktad produktion eller oförnuftiga inköp från utlandet komma genast i ett bättre läge, om statsorganen taga hand om saken. En stor koncern eller ett betydande industriföretags hela organisation kan göras mycket effektivare och bättre genom ett statsingripande. Det händer, att olämpliga ledare tillsätts i det privata näringslivet — det felet behöver staten ej göra.

När man sammanfattar dessa moderna trossatser, verkar totalbilden tämligen parodisk. Det kan emellertid ej förnekas, att ivrarna för statsingripanden ofta ha rätt i sin kritik; näringslivet har oförnekligen många fel och brister att uppvisa. Men det finnes intet bevis för att staten skulle kunna undvika dem alla, om dess organ finge ledningen. Och framför allt brista kritikerna i motbevisningen, då fråga blir om ej staten kommer att begå andra och minst lika svåra fel, för den händelse den kan undvika några nu konstaterade. Kolartron på statens allvishet skulle göra ett enbart rörande intryck, om den ej omsattes i praktisk politik. Då blir den i sina överdrifter ofta skrämmande.

Utvecklingen är beroende av det mänskliga materialet och detta är ofta bristfälligt, vare sig det är fråga om stats- eller privatanställda. Om staten drager in vissa affärsföretag inom sin för-

valtning, är det ibland svårt att få dugliga ledare. Hur mycket större blir ej denna svårighet, om stora delar av näringslivet styrras av staten. Man talar med all rätt om behovet av planmässighet och av en enhetsplan. Men vem äger förmåga att överblicka hela näringslivet och rättvist avväga varje dels verksamhetsområde och verkningssätt? En uppdelning på olika statsorgan måste ske, men följderna blir, att olika meningar kunna göra sig gällande hos dem och att linjerna skära varandra. Det är väl ytterst regeringen, som skall fatta beslut, men ledsamt nog äro även regeringsmedlemmar människor med människors begränsning i fråga om förmåga att överblicka ett omätligt verksamhetsområde och att bedöma alla uppkommande frågor. Och de viktigaste spörsmålen skola naturligtvis läggas fram för riksdagen och hur går det då? Diktaturländernas parlament äro förvandlade till ja-sägare-församlingar, men i de demokratiska länderna kunna ju olika meningar framföras och regeringsprogram förkastas. Kan man på detta sätt få det lugn, som näringarna så väl behöva? Och hur ställer det sig med kompetensen? Före världskriget skrev en medlem av franska akademien en liten bok om inkompetenskulturen, i vilken han framkastade frågan, hur man blir riktigt inkompetent. Svaret var, att man når en verklig fullkomning i inkompetens, om man sysslar med en massa olika spörsmål. Hans slutsats beträffande parlamentsledamöter vill jag av barmhärtighet utesluta. Läsaren kan kanske gissa sig till den. Slutligen må påpekas risken, att partipolitiska synpunkter anläggas vid behandlingen av rent ekonomiska frågor.

Man måste till sist komma till en situation, då det börjar bliva märkbart för litet var, att staten åtagit sig för mycket. Den har blivit överansträngd.

Följden blir naturligtvis, att motrörelser uppstå, vilka lika naturligt vända sig ej blott emot den del av statsverksamheten, som vid undersökning kan anses böra tagas ifrån staten och dess organ, utan i allmänhet emot statsingripanden, även där de måste anses vara både befogade och nödvändiga. Den allsmäktiga statsmaktens ivrigaste främjare bliva i längden samma statsmakts dödgrävare.

Jag hör redan den invändningen, att utvecklingen inte alls behöver drivas till ytterlighet och att därför faran är uppkonstruerad utan rimlig hänsyn till den levande verkligheten. Men denna invändning är icke hållbar. Vanligen gå representanterna

för en ny åsiktsriktning till en början fram tämligen varsamt, men i de genomförda förslagen framträda snart vissa luckor, vilka orsaka en ojämn tillämpning. Det anses då nödvändigt att fylla dem genom nya beslut. På detta sätt ger *en* anordning på det ekonomiska området upphov till en eller flera andra, och det kan ej förnekas, att näringsidkare bidra därtill genom att vilja tillämpa satsen, att om en grupp medborgare erhålla statshjälp, så böra även andra få samma förmån (om det nu i längden verkligen är en förmån). Så går det vidare och den första kanske rätt obetydliga byggnaden ökas ut i längd och bredd och höjd. Den historiska utvecklingen visar otaliga exempel på denna utveckling.

Så tillkommer den individuella skaparlusten. När utvecklingen deciderat går åt visst håll, bliva en mängd personer intresserade av att hjälpa till. Av ärlig personlig övertygelse eller begär att hålla sig framme komma de med ständigt nya förslag. Krav på utvidgningar av det ekonomiska systemet framföras av korporationer och institutioner. Det blir en intensitet och en överdrift i rörelsen, som mera måttfulla ledare ej längre ha i sin hand att tygla.

Under århundradenas lopp kunna vi urskilja många olika ekonomiska tankesystem, vilka var för sig innehållit både goda och dåliga inslag. Att de undanträngt varandra torde blott i mindre grad bero på att människorna blivit klokare. Det viktigaste skälet är, att i samband med överdrifterna en snedvridning och urartning av varje system uppkommit. I varje tid har sagts och på många håll trots, att man nu skulle få den sanna och riktiga ekonomiska lärobyggnaden, vilken innebure tänkandets höjdpunkt och därför borde bli bestående. Även i våra dagar göra vissa profeter anspråk på att kunna skapa alla kommande tiders ekonomiska system. Men allt detta människoverk är så till vida skröpligt, att den praktiska tillämpningen är beroende av människor med olika möjlighet att förstå och rätta sig efter de ledande grundtankarna. För det enklare människoförståndet är det lättare att driva på i en redan inslagen riktning än att kritiskt draga den slutsatsen, att det kanske vore bättre att bromsa en smula. Varje urartning av ett ekonomiskt system medför med nödvändighet sociala olägenheter av till slut sådan styrka, att de kännas som ett tryck, som måste kastas av. På detta sätt svänger utvecklingens pendel tillbaka, när den drivits upp för högt åt ett håll.

Det finns intet tvivel om att förkämparna för statens allmakt

på det näringspolitiska området komma att göra samma erfarenhet som alla andra ekonomiska systems ledande män. De komma att se rörelsen drivas för långt och urarta och kunna ej hindra, att en motrörelse uppstår och utvecklas. Det behöver ej vara de första kämparna, som få göra denna erfarenhet; det kan vara deras efterföljare i andra eller tredje led. Ju hastigare statsingripandena drivas igenom, dess förr kommer motrörelsen, ehuru det givetvis är omöjligt att förutsäga varje rörelseriktningens livstid. Motrörelsen emot statsmaktens överdrivna expansion kan komma inom ett decennium, men den kan också dröja mycket längre tid. Den hittillsvarande historiska utvecklingen *lär oss, att den kommer.*

Statsingripandet i näringslivet har naturligtvis kommit längst i diktaturländerna och allra längst i Sovjetunionen. Efter 1917 års genombrott försökte man med ett direkt kommunistiskt program, som skulle ge alla efter deras behov. Följden blev en allmän brist på förnödenheter och en fruktansvärd hungersnöd. Lenin gick över till den nya ekonomiska politiken, vilken gav handeln en viss frihet. Men starka krafter kommo i rörelse för att ge staten ett fastare grepp om näringarna, något som också genomförts; staten äger industri och kommunikationer och ombesörjer varuomsättningen genom egna och den statsstyrda kooperationens organ. De maktägandes svårigheter ha varit oerhörda och ännu ha de ej på långt när övervunnits. Den ena krisen har följt på den andra, kassationsprocenten vid fabrikerna ha varit skrämmande hög, varuförmedlingen och kommunikationsväsendet ha haft stora brister att uppvisa.

I Italien och Tyskland har man ju icke kommit lika långt, men även där är statsmaktens herravälde över näringslivet i princip erkänt och i stor utsträckning förverkligat. Det abessinska kriget medförde en ny maktkoncentration i den italienska statens hand, och i Tyskland har man hösten 1936 skapat en diktatur över industri och handel för att underlätta genomförandet av den nya fyraårsplanen.

Även i de parlamentariskt styrda länderna kan man skönja samma utvecklingslinjer. I Frankrike är man på god väg med social lagstiftning, obligatorisk skiljedom i arbetstvister etc. Hur de moderna statsidéerna gripa omkring sig, demonstreras på ett förträffligt sätt av utvecklingen i Norge. Där fick man år 1926 en s. k. trustkontroll, vilken innebär mycket mera än övervakning av stora

sammanslutningar inom näringslivet. Dess verkställande direktör Thagaard höll på senvintern 1936 ett föredrag i Nationalekonomiska föreningen i Stockholm och visade sig därvid vara en entusiastisk anhängare av statens ingripande på en bred front. Med full rätt angriper han brister i det nuvarande systemet, men man ställer sig skeptisk till hans uppfattning, att allt skulle rättas till, om staten griper in. Hans trossats är nämligen, att »staten måste tillse, att produktionen skötes rationellt, så att den ger det mesta möjliga». Han vill dock ej gå så långt som i Sovjetunionen, d. v. s. till diktatur, men han synes ej besinna, att hans väg går åt det hållet.

Trustlagens inställning är, att prismissbruk och otillbörlig bojkott i all slags privat och kommunal affärsverksamhet skola förhindras. Trustkontrollen äger befogenhet att verkställa specialregleringar av priser och villkor, även om det ej varit fråga om några konkurrensbegränsningar. Alla konkurrensreglerande avtal skola anmälas och efter granskning godkännas eller förkastas. De viktigaste skola föreläggas konungen, de övriga behandlas slutgiltigt av ett kontrollråd, som bl. a. kan upplösa sammanslutningar.

Det egentliga arbetet bedrivs av ett kontrollkontor, vilket synes ha det verkliga inflytandet. Systemet går ut på att organisationer bildas, under statens kontroll. Prisregleringar godkännas principiellt och kontrollrådet både sänker och höjer avtalade priser, det senare för den händelse förhållandena genom konkurrensens tryck blivit abnorma. Sålunda har rådet reglerat priser uppåt inom industrier för konserver, margarin, såpa, skodon, kontorsmaskiner, gatsten, torvströ etc. Inom handeln söker rådet däremot få bort alla prisavtal och tillåter endast vägledande prisnoteringar. Enligt ett officiellt meddelande av trustdirektören har rådet granskat och godkänt enskilda sammanslutningars avtal om priser, vinster, rabatter, leverans- och betalningsvillkor, kredittid och leveranstid, produktionsbegränsning eller fördelning av produktionen mellan olika företag, avtal om att vissa varor endast få tillverkas av bestämda företag, vidare avtal om kvalitet, begränsning av antalet varuslag, emballage, marknadens uppdelning på olika företag, gemensam försäljning eller gemensamt inköp av råvaror etc. Allt detta kan det statliga kontrollrådet förstå sig på! Man kan ju tycka, att det borde vara en tillräckligt stor verksamhet, men här visar det sig, att, såsom jag redan framhållit, varje starkt statsingripande tenderar att utvidgas utanför de först uppdragna

gränserna. Frågan om en ökning av kontrollapparaters befogenhet är aktuell.

Efter åtskilliga utredningar framlades för 1936 års storting ett kungligt förslag om sådan utvidgning, som ger kontrollrådet rätt att direkt ingripa, när det inom någon bransch finner en bristfällig organisation av produktionen eller omsättningen. Bestämmelser om produktionsinskränkningar skola dock föreläggas stortinget, om de gälla längre tid än ett år. Å andra sidan kan förbud med stortingets bifall utfärdas emot produktionsbegränsning eller nedläggande av företag, när det befinnes nödvändigt att motverka arbetslöshet eller av andra samhällshänsyn. I motiveringen säges, att förutsättningen för sådant förbud »i allmänhet» bör vara att driften ej ger förlust. De citerade orden angiva, att förbud att begränsa tillverkningen kan ifrågakomma även i fråga om förlustbringande drift. En norsk föredragshållare framhöll vid ett skandinaviskt handelskammarmöte i Stockholm i oktober 1936, att trustkontrollen skulle genom förslaget antagande få rätt att bestämma, *om* någon får börja en affär, *vad* och *hur mycket* han får producera, *var* han får sälja sin tillverkning och *till vilket pris*. Förslaget har emellertid ännu ej slutbehandlats av stortinget.

Eventualiteten av statens ingripande i näringslivet ej blott medelst kontrollåtgärder, vilka ofta äro både nyttiga och nödvändiga, utan även genom direkt övertagande av affärsverksamheten tager sig ständigt nya uttryck. Det ligger så i tidens anda, att staten kan engageras hur djupt som helst, att en sådan lösning utan vidare upptages till diskussion och ibland till utförande. Behandlingen av krigsmaterieltillverkningen utgör ett belysande exempel. Inom stora kretsar är man övertygad om att tillverkningens omföring till statsmonopol skulle gagna fredens sak, och frågan har fått ny aktualitet på grund av att regeringen Blum på allvar gått in för programmet. Även i England har frågan diskuterats, men där ställer man sig för tillfället avvisande. Det lär väl ej kunna förnekas, att de stora världsfirmorna bidragit till de ökade rustningarna genom att utexperimentera och bjuda ut vapentekniska nyheter och att därvid svåra missbruk ägt rum i form av betänkliga propagandametoder i en del smärre stater, som legat i delo med varandra. Man borde dock kunna få rättelse härpå genom praktiska kontrollåtgärder utan att behöva gå till den ytterligheten att hos staterna själva koncentrera all vapentillverkning.

I artikel 8, mom. 5 i Nationernas förbunds akt läses, att »förbundets medlemmar, som äro eniga om att tillverkningen genom enskilda företag av ammunition och krigsmaterial ger anledning till allvarliga betänkligheter, uppdraga åt rådet att taga under övervägande, huru de skadliga verkningarna av sådan enskild tillverkning må kunna förebyggas». Därvid skulle dock beaktas de staters behov av försvarsmedel, vilka ej själva kunna tillverka vad som för dem är erforderligt. Redan här framskymtar statsmonopoltanken, ehuru den tills vidare skjutits undan för kontrollkraven. En vapenhandelskonvention av år 1925 har emellertid aldrig ratificerats. Den har dock legat till grund för den svenska regeringens proposition i krigsmaterielfrågan vid 1935 års riksdag, vilken med några jämkningar blev antagen. Det svenska systemet innebär i huvudsak licens för tillverkning av krigsmateriel under kontroll av särskild, av konungen tillsatt myndighet, deklarerad av all tillverkning, eventuellt licens för agenter samt exportförbud med dispensmöjlighet.

När man talar om statsmonopolisering av krigsmaterieltillverkningen, uppkommer den viktiga frågan om det kan anses vara bevisat eller ens antagligt, att ett dylikt system skulle gagna freden i världen. Enligt min mening föreligger här en brist på eftertanke. Man har dragits med av tidsstämningen till förmån för statens ingripande utan att penetrera konsekvenserna därav. Det är emellertid tydligt, att endast de stora länderna äga en fullständig krigsmaterieltillverkning och att alla småstater i större eller mindre omfattning måste vända sig till dem för att få sitt behov fyllt. Något kunna de naturligtvis erhålla av varandra, men säkerligen ej tillräckligt. En stormakt lär emellertid ej vilja förse en annan stat med vapen, som eventuellt kunna vändas emot den själv, och den, såvitt jag kan se, oundvikliga följden blir, att vapenleveranser förbindas med politiska krav, exempelvis på allians eller någon annan form av vänskapsförpliktelser. Statsmonopol-systemet ökar oerhört de stora staternas makt gentemot småstaterna och främjar uppkomster av vasallstater. Konsekvensen blir slutligen, att världen blir uppdelad i ett fåtal statssystem, vart och ett under en stormakts hegemoni. En mindre stat, som ej vill acceptera denna uppdelning, torde ej kunna erhålla nödiga försvarsmedel och blir ställd i en synnerligen farlig belägenhet. Det förefaller, som om stormakterna, men ej småstaterna hade anledning att gå in för statsmonopol för tillverkning av krigsmateriel.

Man gör säkerligen klokt i att, såsom Sverige gjort, nöja sig med statskontroll.

Vi kunna med tillfredsställelse konstatera, att Sverige ej kommit lika långt in på statsingripandets väg som exempelvis Norge, men vi lära väl ej kunna undandraga oss en återverkan av den allmänna utvecklingen i andra länder. Professor Eli Heckscher uttrycker samma tanke i en nyutgiven bok (Ekonomisk-historiska studier, sid. 83) med orden: »Ofrånkomligt är förmodligen, att statens makt över det ekonomiska livet stärkes, det kommer vår bön förutan.» Det vore emellertid en oerhörd fördel, om vi kunde hålla huvudet kallt och ej låta oss indragas allt för djupt i den moderna rörelsen för oavslutligt ökade statsbefogenheter. Såsom jag redan anfört måste en gång en omsvängning komma och övergångarna bli mindre riskabla, för såvitt vi lyckats hålla oss något tillbaka.

Vad som försvårar näringslivets principiella strävan att försvara sin självbestämmanderätt emot statliga ingrepp, är att näringsidkarna själva litet emellan anropa staten om hjälp. Så är fallet i första rummet med jordbruket, där läget otvivelaktigt krävde ett offentligt ingripande, ehuru man kan vara tveksam om det ej på vissa punkter drivits för långt. Köpmännen ha likaledes begärt lagbestämmelser t. ex. emot illojal konkurrens och skulle gärna önska även andra statsingripanden för att få till stånd bättre ordnade förhållanden. Många industriföretag ha under de senaste krisåren erhållit statens stöd, och att åtskilliga misstag därvid begåtts får ej undanskyla det gagn, som i andra fall åstadkommits.

Men dessa erkännanden få ej vilseleda vårt omdöme: här stå väsentliga värden på spel. Låt vara, att de offentliga verken och halvstatliga monopolen i huvudsak skötas väl — ju vidare omkring statsdriften drives fram, desto svårare torde det bli att få dugliga ledare och erforderlig kontroll. Statsämbetsmän genomgå en helt annan utbildning än tjänstemän och ingenjörer i privat tjänst. Det händer ej sällan, att en man, som fostrats inom någon gren av näringslivet, känner sig vilsekommen, om han får med statsförvaltningen att göra; han blir allt för lätt en formernas träl i högre grad än en tränad statstjänsteman plägar vara. Och å andra sidan är den senare vanligen ej vuxen att övertaga en fabriksledares eller köpmans värv. Om man tror, att verksamhet i statens tjänst eller deltagande i några kommittéers arbete eller många års riks-

dagsmannauppdrag kunna utan vidare skapa dugliga näringsidkare i statsdrift, begår man ett farligt misstag. Statens kontroll över sina tjänare blir vanligen blott formell, och det är en formell oansvarighet, som statens ämbetsmän i första hand sträva efter. Den som i en ömtålig situation tager ett djärvt initiativ, får riskera att misslyckas, och utsikten härtill gör, att en statstjänsteman i regel ej blir lika initiativrik som den i enskild tjänst anställde. Professor Heckscher uttalar sig härom, ehuru rätt varsam. »I vad mån staten skall kunna visa den smidighet i att rätta sig efter tillvarons mångahanda förändringar», skriver han, »som den individuellt och privat ledda ekonomiska verksamheten faktiskt har lagt i dagen, är i denna stund omöjligt att säga. Missstagen måste efter all rimlig beräkning få mer vittgående konsekvenser vid en ledning som är gemensam för hela näringslivet än vid individuell näringsverksamhet, och de ryska erfarenheterna bestyrka denna på förhand ganska givna slutsats.» Författaren tillfogar, att det icke är teoretiskt uteslutet, fastän efter hans mening osannolikt, att missstagen kunna bliva färre.

Man kan svårligen tänka sig, att under en utbredd socialisering statsverken komma att göra tillräckligt vittgående marknadsundersökningar och därefter rätta sina handlingar. Inom det privata näringslivet förefinnes en stark strävan hos ett stort antal anställda att tänka ut nya uppfinningar, och experiment verkställas i stor omfattning. Med övervägande formell kontroll efter ett förstatligande torde allt detta komma att minskas i oroväckande grad. Heckscher framkastar också den allvarliga frågan, om icke vad vi kalla den ekonomiska utvecklingen mer eller mindre kommer att avstanna, när konkurrensen icke stimulerar till anpassning och nyskapning. Och professor Gustav Cassel framhåller i en artikel i tidskriften »Sunt förnuft» den fria prisbildningens oerhörda betydelse. En fara ligger även däri, att staten anser sig nödsakad att anlägga sociala synpunkter på näringslivet av sådan art att fallfärdiga företag hållas uppe av hänsyn till de anställda. Enligt min mening bör staten förvisso genomföra sociala reformer och bringa hjälp till distrikt, där omkastningar av förvärvsmöjligheterna skapat särskilda svårigheter. Men man bör skarpt isärhålla sociala och ekonomiska moment vid skötseln av näringarna.

Spörsmålet om statsingripandets utsträckning över oavbrutet nya delar av näringslivet har således en djupt allvarlig prägel. Det synes fördenskull vara ej blott önskvärt utan även nödvän-

dig, att näringarnas representanter kämpa för bevarande av största möjliga frihet. Men för att detta skall kunna ha framgång, måste de göra klart för sig, att de nu leva i en helt annan tid än blott för ett par decennier sedan. Samhällskänslan har blivit en helt annan och ställer nu vida större krav än förut. Numera bör det överallt erkännas, att den enskilde näringsidkaren ej blott har sin speciella näring att sörja för, utan han måste uppfatta sitt yrke som en uppgift i samhällets tjänst. Amerikanerna ha introducerat ordet *service*, och ehuru de kanske ej alltid göra allvar av ordets maning, finnes allt skäl för att vi här omsätta begreppet i handling. Samhället kräver, att varor tillhandahållas till bästa kvalitet och lägsta möjliga priser. Det är en bjudande plikt att hålla nere omkostnaderna för att förbilliga varorna. Det är på många sätt fabrikanten och köpmannen eller jordbrukaren kan ådagalägga sin samhällssolidaritet. Om vi skola kunna behålla ett inom vissa gränser fritt näringsliv, måste dess utövare vara genomträngda av insikt härom — eljest arbeta de statsförmynderskapet i händerna.

Slutligen kommer jag till ett av de främsta skälen för att ett så långt möjligt fritt näringsliv bör upprätthållas: det främjar den enskildes ansvars känsla. Om vi få ett statsförmynderskap, komma alla att se upp till staten som hjälparen i all nöd, som försörjaren och husbonden. Den enskildes intresse och ansvar för att försörja sig och sin familj och med egna krafter arbeta sig upp till en allt bättre och samhällsnyttigare position utbytas emot krav på att staten skall ge bröd. På staten kommer hela ansvaret att kastas. För ett frihetsälskande folk borde en slik ställning vara olidlig.